

KARANLIK KELİMESİNİN YAPISINA DAİR

Ahmet Karadođan*

Özet

Türkçede birçok kelimenin kökeni henüz tam olarak açıklanamamıştır. Kökeni kolayca görülebilen veya tahmin edilebilen bazı kelimelerin ise, yapıları şimdiye kadar izah edilememiştir. Bu tür kelimelerin en tipik örneği, Türkiye Türkçesindeki karanlık kelimesidir. Bu kelimenin anlamı dikkate alındığında kara "siyah" kelimesinden türediği; sondaki ekin de "isimden isim yapma eki" -lık olduğu açıkça görülmektedir. Fakat yapısı, şimdiye kadar tam olarak açıklanamamıştır. Bu çalışmada, Türkiye Türkçesinde kullanılan karanlık kelimesinin kökeni ve yapısı aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye Türkçesi, Köken Bilgisi, Yapı Bilgisi, Karanlık*

Türkçede birçok kelimenin kökeni henüz tam olarak açıklanamamıştır. Kökeni kolayca görülebilen veya tahmin edilebilen bazı kelimelerin ise, yapılarını izah etmek şimdiye kadar mümkün olamamıştır. Bu tür kelimelerin en tipik örneği, Türkiye Türkçesinde kullanılan *karanlık* kelimesidir. Bu kelimenin anlamı dikkate alındığında *kara* "siyah" kelimesinden türediği; sondaki ekin de "isimden isim yapma eki" -lık olduğu açıkça görülmektedir. Fakat yapısı, şimdiye kadar tam olarak açıklanamamıştır. Nitekim Eren, *kara* kelimesinden -lık ekiyle yapılmış bir türev olduğunu söylemekle yetinmiştir (Eren 1999: 210 - 211). Clauson da kelimenin *kara* kökünden geldiğini söylemiş, ancak yapısının karanlık olduğunu belirtmiştir (Clauson 1972: 662). Räsänen, kelimenin Türkçe

---

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

kökenli ve Moğolcaya da Türkçeden geçtiğini belirtmiş; yapısı hakkında bir şey söylememiştir (Räsänen 1969: 236 - 237). Poppe, Moğolcadan alınma olduğunu söylemiştir; bk. Eren 1999: 210 - 211. Altay Türkçesindeki *karañny* biçimi, Gürsoy – Naskali tarafından Moğolca kökenli olarak kabul edilmiştir (Gürsoy – Naskali 1999: 98).

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesinde kullanılan *karanlık* kelimesinin kökeni ve yapısı aydınlatılmaya çalışılacaktır. Bunun için, öncelikle bu kelime ve ilgili olabilecek diğer şekillerin eski ve yeni Türk lehçelerindeki durumları gözden geçirilmelidir:

Kelimeye ilk olarak Eski Uygur Türkçesinde rastlanmaktadır. Bu lehçede *karañgu* ve *karañku* biçimlerindedir (Caferoğlu 1968: 167). Bu durum, kelimenin ilk olarak bu dönemde kullanılmaya başlandığı anlamına gelmez. Daha eski dönemlerden kalan metinlerin hacminin ve muhtevasının sınırlı olması sebebiyle kelime hazinesi de sınırlıdır. Tersine, kelimenin Köktürk döneminden daha önce kullanılmaya başlamış olması gerekir; çünkü Ana Türkçeden çok erken dönemlerde ayrılmış olan Yakut lehçesinde de bu kelime kullanılmaktadır (Vasiliev 1995: 144). Karahanlı Türkçesinde *karañku* şeklindedir (Arat 1979: 223). Harezmi Türkçesinde *karañgu* ve *karañku* biçimlerindedir. Ayrıca bu dönemde *-lk* ekini alarak *karañkuluk* biçiminde de kullanıldığı görülür (Ara 1998: 201). Eski Anadolu Türkçesinde *karañgu*, *karañku* ve *karañu* biçimlerindedir (Ergin 1997: 169). Bu dönemde *karañu* biçiminin de kullanılması, kelimedeki *g* sesinin yavaş yavaş düşmeye başladığını göstermektedir. Ayrıca Eski Anadolu Türkçesinde *karañuluk* ~ *karañuluk* biçiminde *-luk* ekiyle kullanımı da yaygınlaşmaya başlamıştır (Dilçin 1983: 126-127). Klâsik dönem Çağatay Türkçesinde *karangu* biçimindedir (Karasoy 1998: 496).

Karanlık kelimesi Çağdaş Türk lehçelerinin hemen hemen hepsinde önemsiz ses farklılıklarıyla yaşamaktadır: Azerî Türkçesinde *garanlık*, Başkurt Türkçesinde *karañgılk*, Kazak Türkçesinde *karañgılk*, Kırgız Türkçesinde *karañgılk*, Özbek Türkçesinde *kârânglık*, Tatar Türkçesinde *karañgılk*, Türkmen Türkçesinde *garañkılık*, Yeni Uygur Türkçesinde *karañgılk* biçimindedir (Ercilasun 1992: 438; 439). Yakut Türkçesinde ise *baraña* biçimindedir (Vasiliev 1995: 144). Altay Türkçesinde *karañny* biçimindedir (Gürsoy – Naskali 1999: 98)

Kelime Türkiye Türkçesinin standart dilinde *karanlık* biçimindedir. Ağızlarda ise çok değişik ve çeşitli biçimlerde kullanılmaktadır. *Karağı*, *karağı*, *karağılık* (DS 8: 2644), *karanu*, *karankuluğ* (DS 8: 2651), *garanlık*, *garanlık*, *garannuk*, *garannub* (DS 6: 1920) gibi biçimler “karanlık”, *karañu* (DS 8: 2644) biçimi ise “çok karanlık” anlamında kullanılmaktadır. Anlaşıldığına göre Anadolu’da bu kelime tarihî dönemlerdeki hemen hemen bütün varyantlarıyla yaşamaktadır. Bu çeşitlilik kelimenin Anadolu’da değişik dönemlerde, değişik biçimlerde kalıplaşmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Ayrıca Anadolu’ya Oğuzlar dışında değişik Türk boylarının gelmiş olması da bu çeşitli varyantlarda etkili olmuş olabilir.

Görüldüğü gibi bu kelime, günümüzde hem Oğuz Türkçesinde, hem Doğu Türkçesinde hem de Kıpçak Türkçesinde kullanılmaktadır. Özellikle de Yakut

lehçesi gibi Ana Türkçeden çok erken dönemlerde ayrılmış olan kolunda dahi kullanılmış olması, *karanlık* kelimesinin Türkçenin en eski ve en yaygın kelimelerinden biri olduğunu göstermektedir. *Kara* kelimesinin de Genel Türkçenin en yaygın ve en eski kelimelerinden biri olduğu düşünülürse bu iki kelime arasındaki köken ilişkisi daha iyi anlaşılır.

Bu bağlamda, bu kelimenin Türkçe kökenli olup olmadığı meselesini değerlendirmek gereklidir. Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere bu kelime, tarih boyunca en kuzeyde Saha Türkçesinde, en güneyde Memlûk Türkçesinde, en doğuda Uygur Türkçesinde ve en batıda Türkiye Türkçesinde olmak üzere çok geniş bir coğrafyada ve büyüklü küçüklü tüm lehçelerde kullanılmaktadır. Bu kadar yaygın biçimde kullanılan bir kelimenin Moğolca alıntı olduğunu düşünmek doğru olmaz. Ayrıca kelimeye daha Eski Uygur Türkçesi döneminde rastlanıyor olması da dikkate şayan bir durumdur; çünkü Türkçedeki Moğolca kökenli kelimelerin çoğu, Cengiz Hanın zuhurundan sonraki dönemlerde alınmıştır ve yaygınlıkları bazı Türk lehçeleriyle sınırlıdır. Elbette Türkçe ile Moğolca arasında ortak kelimeler vardır; fakat bu kelimeler Türklerin medeniyet olarak her zaman Moğollardan üstün olduğu dikkate alınarak araştırmacılar tarafından çoğunlukla Türkçeden Moğolcaya geçmiş alıntılar olarak değerlendirilmiştir (Doerfer 1983). Bazı araştırmacılar ise bu tür kelimeleri, Ana Altaycadan gelenler olarak değerlendirmektedirler.

Yukarıda belirtildiği üzere Türkiye Türkçesindeki *karanlık* kelimesinin yapısında *kara* ve *-lık* ekinin bulunduğunu görmek, bu kelimenin yapısını tam olarak izah etmeye yetmemektedir. Çünkü arada bir *n* sesi vardır ve açıklanmaya muhtaçtır. Ayrıca, kelimenin tarihî seyrinde görülen *karañgu*, *karañku*, *karañkuluk*, *karanıgu*, *karañu* gibi değişik şekillerin, kelimenin yapısının anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmelidir. Dolayısıyla, kelimenin yapısına çok zamanlı bakmak doğru olur.

Eski Uygur Türkçesinde “siyah, kara” anlamında bir *karagu* kelimesi vardır. Anlaşılacağı üzere bu kelimenin kökü *kara*'dır. Eski Türkçede seyrek olarak kullanılan isimden isim yapan bir *-GU* eki vardır. Bu ek *inçkü* “huzur, barış” (*inç* “huzur”), *esengü* “sağlamlık, sıhhat, afiyet” (*esen* “sağlık”), *mengigü* “mutluluk” (*mengi* “saadet”) ve *oglanıgu* “çocuk gibi muamele edilen, nazik” (*oglan* “oğlan”) kelimelerinde kullanılmıştır (Gabain 1995: 45). İşte *karagu* kelimesi de kanaatimizce bu ekle yapılmıştır. Bu kelimelere bakıldığında *-gU* ekinin eklendiği kelimelerin bazılarında anlam yönünden çok büyük bir değişiklik yapmadığı görülmektedir¹. Aynı durum *karagu* kelimesi için de geçerlidir, denebilir. Çünkü bu kelime de ek aldıktan sonra yine “kara, siyah” anlamında kullanılmıştır.

¹ Normâl durumlarda Türkçede her yapım eki eklendiği kelimenin anlamını değiştirir; fakat kimi durumlarda bazı kelimelerdeki eklerin fonksiyonu unutulmakta ve kelime ek almadan önceki anlamıyla kullanılmaktadır. Örnek: Aynı anlamda kullanılan *ko-* ve *key-* fiilleri. Bilindiği gibi *key-* fiili *ko-* fiiline *-y-* eki getirilerek türetilmiştir. Ancak bu fiilde *-y-* ekinin fonksiyonu unutulmuştur ve kelime eski anlamıyla kullanılmaktadır.

Karahanlı Türkçesinde de *karagu* kelimesine rastlanmaktadır; fakat bu dönemde iki farklı anlamda kullanılmıştır. Divânü Lûgâti't-Türk'te bu kelime için "kara boya" ve "kör" anlamları verilmiştir (Atalay 1999: 266). Buradan, bu dönemde kelimenin anlamında ufak çaplı değişiklikler olduğu görülmektedir. Yine *karagu* kelimesi "kör" anlamıyla Kutadgu Bilig'de de geçmektedir (Arat 1979: 223). Kelimenin temel anlamı ile kör bir insanın dünyayı siyah olarak algılaması arasında bağlantı kurulup böyle bir kullanıma gidilmiş olmalıdır. Yine aynı dönemde "çocukların akşam vakti oynadıkları bir oyun" anlamında *karagumu* biçiminde bir kelime vardır (Atalay 1999: 266).

Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesindeki *karagu* "kör" kelimesi günümüzde Anadolu'da "gece körü" anlamıyla *karagı* biçiminde yaşamaktadır (DS 8: 2644). *Karagu* "kör" kelimesinin "bakmak" anlamındaki *kara-* (*kara-* için bk. Ercilasun 1992: 46-47) fiilinden türetildiği iddia edilebilir. İlk bakışta anlam yönünden iki kelime arasında ilişki görülüyorsa da bu mümkün değildir. Çünkü "kör" anlamındaki bir kelimenin "bakmak" anlamındaki fiilden türetilmiş olması mümkün değildir. Ancak "bakmamak" ya da "bakmamak" ifadelerini taşıyan bir fiilden türetililebilir. Bu da olsa olsa *karama-* fiili olabilirdi. Bilindiği gibi "kör" anlamındaki *közsüz* ~ *gözsüz* kelimesi bu mantıkla kurulmuştur. Ayrıca *kara-* fiili Moğolca kökenlidir ve Cengiz Hanın zuhurundan sonraki dönemlerde Türkçede yaygınlaşmıştır. Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde bu fiilin kullanımına rastlanmamaktadır. Aynı şekilde Anadolu sahasında da bu fiil hiç kullanılmamıştır.

Dolayısıyla *karagu* "kör" kelimesinin de *kara* kelimesinden geldiği anlaşılmaktadır. Bu kelime, insanların "kara", "kör" ve "karanlık" kavramları arasında kurdukları anlam ilişkisini ve gelişimini de göstermektedir. Kanaatimizce bütün bu morfolojik ve semantik gelişmeler Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi döneminde gerçekleşmiş değildir. Çok daha önceki dönemlerde *kara* kelimesinden türemiş "karanlık" anlamında *karagu* ya da *karangu* biçiminde bir kelimenin olması gerekmektedir. Çünkü Türkçenin en yaygın kelimelerindendir, bu sebeple de çok eski bir kelime olmalıdır. Ayrıca, "karanlık" kavramı, insanoğlunun "temel" kavramlarından biridir; dolayısıyla herhâlde Türkler de çok eski dönemlerde bu kavramı karşılayacak bir kelimeyi kullanmaya başlamışlardır.

Ayrıca, *karagu* "kara; kara boya; kör" ve *karañgu* ~ *karañku* "karanlık" kelimelerinin aynı dönemlerde birlikte kullanılmış olmalarında sıra dışı bir durum yoktur. Böyle durumlara her zaman rastlanabilmektedir. Örnek olarak; Türkiye Türkçesinde kullanılan *otağ*² ve *oda*³ kelimeleri, aslında aynı kelime olmalarına rağmen, tarih boyunca fonetik ve semantik değişikliklere uğrayarak hem anlam hem de ses bakımından farklı iki kelime olmuşlardır. Aynı şekilde, Köktürkçede *teñri* kelimesi hem "Tanrı, ilâh" hem de "gök, gökyüzü" anlamlarında kullanılmıştır (Tekin 2000: 254).

² *Otağ* Büyük ve süslü çadır (TS 1702).

³ *Oda*: Evin veya herhangi bir yapının oturmak, çalışmak, yatmak gibi işlere yarayan, banyo, salon, giriş vb. dışında kalan, bir veya birden fazla çıkışı olan bölümü, göz (TS 1669).

Türkiye Türkçesindeki *karanlık* ve tarihî metinlerde geçen *karañgu* ~ *karañku* vb. kelimelerin yapısında *kara* ve sonlarında *-lk* veya *-gu* ekinin bulunduğunu bilmek, bu kelimelerin yapısını tam olarak açıklamak için yeterli değildir. Çünkü hâlâ arada kalan ve açıklanamayan *-n-* veya *-ñ-* sesi vardır. Kanaatimize göre, bu kelimelerde görülen *-n-* veya *-ñ-* sesi, türeme bir sestir. Asıl şekil olan *-n-*, önünde bulunduğu *g* sesinin etkisiyle *ñ* olmuştur. Bilindiği gibi *g* sesi genizden çıkar. Genizden çıkan bu ses, burun sesi olan *n*'yi benzetme yoluyla geniz sesine çevirmiştir.

Türkiye Türkçesindeki kimi kelimelerde, görevsiz ve bazen sebepsiz yere ya da bilinmeyen bir sebeple türeyen sesler bulunabilmektedir. Bunlardan biri de *n* sesidir. Eckmann'a göre Türkçede *b, p, m, d, t, n* sesleri sebepsiz yere kelime içinde türeyebilmektedir (Eckmann 1953; 1988). Eckmann *n* sesiyle ilgili olarak Anadolu ağızlarında kullanılan şu kelimeleri örnek göstermiştir: *çanti* (< *çati*) “çatı”, *fursant* (< *fursat*) “fırsat”, *öndül* (< *ödül*) “ödül, mükâfat”, *palyanço* (< *palyaço* < *pagliaccio*) “palyaço”, *pilinç* (< *piliç*) “piliç”, *sunç* (< *suç*) “suç” (Eckmann 1988).

Eckmann'ın tespit ettiği bu kelimelerin sayısını arttırmak mümkündür. Meselâ, *kaplumbağa* kelimesinde türeme bir *n* sesi vardır. Kelimenin köken tahlili şu şekildedir: *kaplumbağa* < *kap-lu* + *n* + *baga* < *kap-lu* + *baga*. Görüldüğü gibi burada türeme bir *n* sesi vardır. Aynı durum günümüzdeki *tunç* “bronz” kelimesinde de vardır. Bu kelimenin eski şekli *tuç*’tur (Dilçin 1983: 212). Sonradan bir *n* türemesiyle kelime *tunç* şeklini almıştır. Yine günümüz Türkiye Türkçesindeki *kırlanış* kelimesi Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren *karluğaç*, *karluğaç*, *karluğış*, *karluğuş* ve *karluğuş* biçimlerinde kullanılmıştır (Caferoğlu 1968: 169; Atalay 1999: 272; Arâ 1998: 203). Eski Anadolu Türkçesi döneminde ise *kırlanış*, *kırlanış* ve *karluğuş* biçimlerinin yanı sıra *kırlanış* ve *karluğuş* biçimleri de kullanılmaya başlamıştır (Dilçin 1983: 128; 138). Eski Anadolu Türkçesindeki bu *kırlanış* ve *karluğuş* biçimlerinde türeme bir *n* sesi olduğu görülmektedir. Daha sonra bu biçim yaygınlaşarak ağızların birçoğunda ve standart Türkiye Türkçesinde tek varyant hâlinde kullanılmaya başlamıştır. Ayrıca *bakır* kelimesi Konya ağızında *bankır* biçiminde “para” anlamında kullanılmaktadır. Bu kelime de bir türeme *n* sesi vardır. Kara’ya göre *mangır* kelimesi de *bakır* kelimesinden gelmektedir (Kara 2004: 37). Yine, Türkiye Türkçesinde kullanılan *mibenk* kelimesinin Arapça aslı *mebekk* biçimindedir (Şemsettin Sami 1992: 1303). Bu kelimeye türeme *n* sesinin eklenmesiyle *mibenk* biçimi oluşmuştur.

Bütün bunlardan sonra günümüz Türkiye Türkçesindeki *karanlık* kelimesinin *karañuluk* biçiminden geldiği söylenebilir. Arada bulunan *-n-* sesi, vurgusuzluk sebebiyle düşmüştür. Bu kelimenin eski şekli de *karañguluk* (< *karanguluk* < *karagu* [lk]) biçimindedir. Bilindiği gibi Genel Türkçedeki kimi eklerin başındaki *g* sesi Oğuz Türkçesinde düşmektedir. Bu sayede *karañguluk* kelimesi *karañuluk* biçimine dönüşmüştür. Sonuç olarak, Türkiye Türkçesindeki *karanlık* kelimesinin yapısı şu şekilde açıklanabilir: *karanlık* < *karañuluk* < *karañguluk* < *karanguluk* < *kara* – *n* – *gu* – *luk*: isim kökü – türeme ses – isimden isim yapan ek – isimden isim yapan ek.

Abstract

In Turkic the etymology of many words has not been explained. Moreover it has not been possible to show the morphology of the words whose etymology is easily discernible. A typical example for such words in Turkish is karanlık. Semantically this word was derived from kara "black". The affix -lık is the suffix to form nouns from nouns. Although this word is easily analysed semantically and etymologically, its morphology has not been perfectly clarified yet. In this study the etymology and morphology of karanlık in Turkish has been illuminated.

Key Words: Turkish, Etymology, Morphology, Karanlık

KAYNAKLAR

- ARAT, Reşid R. (1979), *Kutadgu Bilig III. İndeks*, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47.
- ATA, Aysu (1998), *Nebcî'l-Ferâdis III. Dizîn - Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 518.
- ATALAY, Besim (1999), *Divânî Lûgâtî't-Türk Tercümesi IV. Dizîn*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 524.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 260.
- CLAUSON, S. Gerhard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*: Oxford.
- DİLÇİN, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 503.
- DOERFER, Gerhard (1983), Temel Sözcükler ve Altay Dilleri Sorunu, TDAY-Belâten 1980-1981: s. 1-16.
- DS 6 = TDK (1972), *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VI*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 211/6.
- DS 8 = TDK (1975), *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VIII*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 211/8.
- ECKMANN, Janos (1953), Kelime Ortasında Anorganik *b, p, m* Türemesi, *Türkiyat Mecmuası X*: s. 313-320.
- ECKMANN, Janos (1988), Türkçede *d, t, n* Seslerinin Türemesi, TDAY-Belâten 1955: s. 11-22.
- ERCİLASUN, A. B. ve diğ. (1992), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 1371.
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1997), *Dede Korkut Kitabı II. İndeks - Gramer*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 219.

Karanlık Kelimesinin Yapısına Dair

- GABAİN, A., M., (Çev. M. AKALIN) (1995), *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 532.
- GÜRSOY – NASKALİ, E. ve M. DURANLI (1999), *Altayca – Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 725.
- KARA, Mehmet (2004), *Ayrı Düşmüş Kelimeler*, Ankara: Çağlar Yayınları.
- KARASOY, Yakup (1998), *Şiban Han Divanı (İnceleme – Metin – Dizin – Tıpkıbasım)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 614.
- RÄSÄNEN, Martti (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*, Helsinki.
- Şemsettin Sami (1992), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları: 2.
- TEKİN, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- TS = TDK (1998), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 549.
- VASİLİEV, Yuriy (1995), *Türkçe – Sabaca (Yakutça) Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 621.